

nın X. Yüzyıl İslâm Dünyasının Felsefe ve Bilim Düzeyine Işık Tutan Bir Sözlük Denemesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/2, Sivas 2002, s. 93-106; S. M. Stern, "The Authorship of the Epistles of the Ikhwân aş-Şafâ", *IC*, XX (1946), s. 367-372; a.mlf., "New Information About the Authors of the Epistles of the Sincere Brethren", *IS*, III/4 (1964), s. 405-428; Ârif Tâmir, "Hakikatü İhvanî'sh-Şafâ", *el-Mesriq*, I, Beyrut 1957, s. 139; Bernard Lewis, "İsmâîlîler", *İA*, V/2, s. 1120.

ENVER UYSAL

RESCHER, Oskar

(bk. REŞER, Osman).

RESİM

(الرسم)

Sözlükte "ayak izi, kalıntı, kalemle çizme, işaret koyma" anlamlarındaki **resm** kökünden türeyen resim "bir şeyin çizgi veya boya ile kâğıt, bez, tahta gibi düz bir yüz üzerine yapılan şekli, bunu yapmak için gerekli yöntemleri öğreten sanat; fotoğraf" mânalarına gelir; resim sanatıyla uğraşan kişiye **ressâm** denir. Resim kelimesi Arapça kökenli olmakla birlikte klasik Arapça'da resim ve resim yapma karşılığı olarak daha çok **sûret** (çoğulu suver) ve **tasvîr** kullanılır. Sûret ve suver yanında aynı kökten türeyen fiiller Kur'an-ı Kerim'de insana Allah tarafından verilen şekli ifade etme bağlamında yer alırken (Âl-i İmrân 3/6; el-A'râf 7/11; Gâfir 40/64; et-Tegâbün 64/3; el-İnfîtâr 82/8) birçok hadiste bunun yanı sıra "resim ve heykel" anlamlarında da geçer (Wensinck, *el-Mu'cem*, "svr" md.). Aynı kökten **musavvir** (biçimlendiren) Allah'ın isimlerinden biridir (el-Haşr 59/24). Bunlarla ilgili olan **timsâl** kelimesi Kur'an'da çoğul şekliyle (temâsîl) iki âyetle yer alır (el-Enbiyâ 21/52; Sebe' 34/13). Bunlardan ilkinin "putlar" mânasında olduğu açık olup ikincisinin anlamı tartışmalıdır (aş.bk.). Sûret ve timsal "bir nesnenin şekli, resmi" ve "heykel" mânasındadır. Bazı hadislerde bu kelimelerin beraberce veya birbiri yerine kullanıldığı görülür (*el-Muvaftâ*?, "İstîzân", 6). Dil bilginlerinin bir kısmına göre timsalin gerçek anlamı sadece ruh sahibi varlıklarla ilgili olup cansız nesneler hakkında mecazen kullanılırken sûret hem canlı hem cansız varlıkların biçimlerini ifade eder (Mutarrizî, I, 486; II, 257-258). Sözlükte "büyük ve iri at, ağaç, bina" mânalarına gelen **heykel**, Arapça'da Hz. İsa ve Meryem'in üç boyutlu tasvirleri bulunan kilise anlamında da kullanılmış,

daha sonra bir nesnenin herhangi bir malzemeyi yontarak veya başka bir işleme şekli vererek yapılan üç boyutlu benzerini ifade etmeye başlamıştır. Literatürde sûret genellikle resim ve heykeli kapsayacak biçimde kullanılmış, ayırım yapılmak istendiğinde heykel için "gölgesi olan sûret", resim için "gölgesi olmayan sûret" denilmiş, bazan da heykel timsal ve temâsille anlatılmıştır. Günümüzde kitap, elbise, kumaş, halı, duvar, tavan gibi bir düzey üzerine uygulanan somut ya da soyut varlıkların şekillerinin çizimi yanında karikatür, minyatür, nakış, süsleme, sembol, teknik resim, sanayi ürün tasarımı, mimari plan, harita, şema, dijital çizim ve fotoğraf da geniş anlamıyla resim kapsamında kabul edilir. Heykel ise bir maddeden yontularak, kalıba dökülerek veya yoğrulup pişirilerek biçimlendirilen üç boyutlu mücessem eserleri kapsamaktadır.

İlâhî dinlerde genellikle resim ve heykel yapımına olumsuz bakılmasıyla putperestliği engelleme düşüncesi arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu anlaşılmaktadır. İbn Abbas, insanlık tarihinde putperestliğin, iyilikleriyle tanınmış insanların hâtiyasını yaşatma amacıyla heykellerinin yapılması sonucunda ortaya çıktığını belirtmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 71/1). Tevhid inancını yerleştirmeye mücadelesinin önderlerinden olan Hz. İbrâhim'in hayatında putları kırma eylemi özel bir yere sahiptir (el-Enbiyâ 21/52). Tevrat'ta on emirden ikincisinde, "Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın yahut aşağıda olanın yahut yerin altında olanın hiç sûretini yapmayacak, onlara eğilmeyeceksin" denilmekte (Çıkış, XX/4-6; Tesniye, V/8), erkek, kadın, kara hayvanı, balık ya da kuş sûretinde put yapılması yasaklanmaktadır (Tesniye, IV/16-18). Hristiyanlık'ta da zaman zaman tasvire karşı çıkmış, Helenistik pagan ikonografiyi hristiyanlaştırarak sürdüren Bizans kültüründe 726-843 yılları arasında gelişen ikonoklazma (put kırıcılık) hareketi sadece haç ve bitki süslemeleri gibi cansız nesnelerin resminin yapılmasına izin vermiştir. Protestanlığın kurucusu Martin Luther de kiliselerden resim ve heykelleri kaldırmıştır. Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin içinde bulunan putların kırılıp kaldırılmasını emretmiş ve bu sırada, "Hak geldi, bâtıl yok oldu" âyetini (el-İsrâ 17/81) tekrar ederek okumuştur (Buhârî, "Tefsîr", 17/12; Müslim, "Cihâd", 84). Resûl-i Ekrem'in Kâbe'deki bütün put ve resimleri imha edip Hz. İsa ile Meryem'e ait bir resmi bıraktığına dair zayıf rivayet ise (Ezrakî, I, 165) konuyla ilgili sahih riva-

yetlerle ve Hz. Peygamber'in putperestliğe karşı tavrıyla uyuşmamaktadır. Öte yandan bazı düşünür ve sanatçılar, resim ve heykel yasağını sanata bir başka düzen kazandıran olumlu bir gelişme olarak görmüşlerdir.

Klasik dönem İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu insan ve hayvan heykeliyle resimlerinin yapılmasını haram saymakla birlikte bitkilerin ve cansız nesnelerin resminin yapılmasını, yine baş kısmı olmamak veya hayatta kalamayacak bir görünümde olmak ya da üstüne basılan, dayanılan halı, minder gibi saygı gösterilmekten uzak eşya üzerinde bulunmak kaydıyla insan ve hayvanların resmedilmesini câiz görmüşlerdir. Ayrıca resimli ya da mücessem olan çocuk oyuncaklarının kullanımına cevaz verilirken haç gibi İslâm inancına aykırı sembollerin kullanımını haram kabul edilmiştir. Bu görüşler Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadislerle dayanır: Evde gördüğü resimli bir örtüyü asılı olduğu yerden çıkaran Resûl-i Ekrem, "Kıyamet günü insanlardan en şiddetli azaba uğrayacak olanlar Allah'ın yarattıklarının benzerini yapanlardır" buyurmuş, bunun üzerine Hz. Âişe örtünün kumaşından yastık yapmıştır (Buhârî, "Libâs", 91). Resimli bir eşya satın alan Âişe'ye Resûlullah, "Bu resimleri yapanlara kıyamet günü azap edilir ve onlara, 'Hadi, yaptığınız şu sûretlere can verin!' denilir; içinde resim bulunan eve melekler girmez" demiştir (Buhârî, "Libâs", 92). Ümmü Habîbe ve Ümmü Seleme, Habeşistan'da içinde sûretler (resim veya heykeller) bulunan bir kilise gördüklerini anlatınca Hz. Peygamber, "Onlar içlerinden hayırlı bir kişi öldüğünde kabri üzerine mâbed inşa ederler, içine de bu sûretleri yaparlardı; işte onlar kıyamet günü Allah katında yaratılmışların en kötüsüdür" demiştir (Buhârî, "Salât", 48; Müslim, "Mesâcid", 16). Resûl-i Ekrem, üzerinde canlı resimleri bulunan eşyalar sebebiyle Cebrâil'in eve girmeyip (Buhârî, "Libâs", 92), resimlerin baş tarafının kesilmesini veya örtünün yere serilmesini istediğini bildirmiştir (Nesâî, "Zînet", 114). Resim çizmekle geçimini sağlayan bir kimsenin bu konuda kendisine danıştığı İbn Abbas, resim çizenlerin âhirette cezalandırılacağına dair hadisi aktardıktan sonra eğer işini sürdürmek zorundaydıysa cansız şeyleri ve ağaçları çizmesini tavsiye etmiştir (Buhârî, "Büyû", 104; Müslim, "Libâs", 99). Resûlullah, namazda kendisini meşgul ettiği gerekçesiyle üzerinde resim bulunan bir örtünün kaldırılmasını istemiş (Buhârî, "Libâs", 91), diğer

bir rivayete göre ise dünyayı hatırlattığı gerekçesiyle üzerinde kuş resmi olan bir örtüyü kaldırtmıştır (Müslim, “Libâs”, 88). Bununla birlikte Hz. Peygamber’in kumaş üzerindeki nakışı bu yasaktan müstesna tuttuğu, bu sebeple bazı sahâbîlerin evlerinin kapısına resimli perde astığı rivayet edilmiştir (Buhârî, “Libâs”, 90). Resûl-i Ekrem üzerinde haç resmi bulunan ev eşyalarını kaldırmış (Buhârî, “Libâs”, 90), kız çocuklarının oyuncak bebeklerle oynamasına izin vermiştir (Buhârî, “Edeb”, 81).

Geçmişte ve günümüzde bazı âlimler canlıların resim ve heykellerinin yapılmasının haram olmadığını savunmuştur. Bu görüşte olanlar daha çok, Kur’an’da kötülenmeden zikredilmesi durumunda İslâm’dan önceki semavî dinlere ait hükümlerin (şer’u men kablenâ) müslümanlar bakımından da geçerli olduğu yönündeki usul görüşünden yola çıkarak Kur’an-ı Kerim’de Hz. Süleyman’ın heykeller yaptırdığından (es-Sebe’ 34/13) ve Hz. İsa’nın çamurdan kuş sûreti yaparak Allah’ın izniyle ona can verdiğinden (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110) olumsuz bir ifade kullanılmaksızın söz edilmesini delil gösterirler. Heykel yapmak câiz olunca canlı resmi yapmanın öncelikle câiz olacağını savunan bu görüşe göre heykel ve resim, tapınma veya saygı gösterilme amacıyla yapılması, başka bir dinin sembolü olması, çıplaklık unsuru taşıması gibi unsurlar sebebiyle haram kılınmıştır (İbn Atıyye el-Endelüsî, IV, 409; M. Reşid Rızâ, IV, 1414, 1417). Anılan âyetlerin cevaz hükmüne delil olamayacağını savunan çoğunluğa göre Hz. Süleyman’la ilgili âyetten geçen “temâsîl” kelimesi cansız varlıkların heykellerini ifade etmiş olabilir; Hz. İsa’nın uygulaması ise peygambere has mücevvez bir olay olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Kur’an ve Sünnet’in yürürlükten kaldırıldığını bildirdiği önceki semavî dinlere ait hükümler müslümanlar açısından kaynak niteliği taşımaz; hadislerde resim ve heykel yapmanın haram olduğu açıkça bildirildiğine göre anılan âyetler bu konuda delil olmaz.

Bir kısım âlimler de hadislerdeki yasağın heykel yapımına yönelik olduğunu belirtmiş, bazı hadislerde yer alan “kumaştaki nakış / alâmet dışında” ifadesini iki boyutlu resme izin verilmesi şeklinde yorumlamış, Hz. Peygamber’in, evindeki resimli örtüleri kaldırtıp yalnızca halı ya da minder olarak kullanılmasına izin vermesini onun sade hayat tarzını koruma ve namazı huşû içinde kılma amacıyla açıklamış (Buhârî, “Şalât”, 15; Müslim, “Libâs”, 87, 88), Zeyd b. Hâlid gibi bazı sahâbîlerin evlerinin ka-

pısında üzerinde canlı hayvan resmi bulunan perde asılı olmasını (Müslim, “Libâs”, 85, 86) hadislerdeki sûret yasağının heykelle ilgili olduğunu gösteren bir karîne kabul etmiştir (İbn Hacer, X, 388; M. Revvâs Kal’acî, II, 1246-1251). Bu görüşü eleştiren çoğunluk konuyla ilgili yasaklayıcı hadislerin birçoğunda perde, örtü vb. kumaş üzerindeki resimlerden söz edildiğini, yasağın dışında tutulan “rakm”ın resimden çok nakış, elbise üzerine konulan damga, alâmet vb. şeyleri belirttiğini ve hadislerin bir kısmında resimli kumaşın minder örtüsü olarak kullanılmasına izin verilmesinin hadislerdeki yasağı zühd gerekçesiyle açıklamayı zorlaştıracaklarını, birçok hadiste genel anlamda resim yapmanın kötülendiğini, sözü edilen sahâbîye bu hadislerin ulaşmamış olabileceğini ifade etmiştir.

Bazı âlimler ise canlı-cansız ayırımı yapmamış, hadislerde kötülünen Allah’ın yaratmasına benzeme çabasının canlı ve cansız bütün yaratıkların resimlerini yapma faaliyetinde var olduğunu, güneş gibi cansız varlıklara da tapıldığını, bu sebeple putperestliğe yol açma tehlikesinin bu durumda da var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüş de eleştiren çoğunluk, rivayetlerin tamamının bir arada değerlendirilmesi durumunda sûret yasağıyla ilgili hadislerde canlı sûretlerden söz edildiğinin görüleceğini, ayrıca canlılardan farklı olarak ay, güneş, yıldız ve ağaç gibi nesnelere tapan putperestlerin bu nesnelerin resim ve heykellerine değil bizzat kendilerine ibadet ettiğini, dolayısıyla bu tür varlıkların sûretlerinin yapımında putperestliğe yol açma tehlikesinin bulunmadığını, bu sûretlerin bâtıl bir dinin sembolü olarak kullanılması halinde tıpkı canlı resimlerinde ve haçta olduğu üzere bunların sûretlerinin yapılmasının da haram sayılacağını belirtmişlerdir (Bedreddin el-Aynî, IX, 312; İbn Âbidîn, I, 649).

Modern dönemde âlimlerin bir kısmı -resim yasağının putperestliğe yol açması endişesiyle alâkasına dikkat çekerek- günümüzde ortaya çıkan ihtiyaçlar sebebiyle bu yasağa birtakım istisnalar getirilebileceğini, hatta bazıları resmin câiz olup olmamasında fayda-zarar kriterinin esas alınması gerektiğini ifade eder. Bu tartışmalarda fotoğraf çekme konusu da ele alınmıştır. Birinde fırça, diğerinde makine kullanılması dışında aralarında fark bulunmadığı için sadece güvenlik, tıbbî ihtiyaçlar, resmî evrakta kullanma gibi zorunlu hallerde fotoğraf çekilmeyi câiz gören eğilimin fotoğrafların devlet adamlarının tan-

rıştırılması, müstehcenliğin ve ahlâksızlığın yayılması gibi İslâm dininin onaylamadığı amaçlarla kullanılması olgusundan etkilendiği anlaşılmaktadır. Hâkim kanaate göre ise fotoğraf resme kıyaslanamayacağı için câizdir. Bazıları, fotoğrafla resim arasındaki farkı belirtmek için eski fetvalarda suda veya aynada yansıyan sûretin hükmü hakkında yapılan açıklamalara başvurmuş, bazıları da fotoğraf çekmenin bir alet yardımıyla gölgeyi hapsedmekten ibaret olduğunu, fotoğrafta resimde olduğu gibi Allah’ın yaratma sıfatıyla boy ölçüşme anlamının bulunmadığını, ayrıca fotoğrafa olan ihtiyacın hadislerde yasağın dışında tutulan elbise üzerindeki nakış ve süslemelerle ilgili ihtiyaçtan daha fazla olduğunu söylemiştir.

İslâm âlimleri arasında, dili yazıya aktarmak üzere kullanılan harf ve sayı gibi sembollerin çiziminin mubahlığı hususunda bir tartışma bulunmadığı gibi Uzakdoğu ülkelerinde yaygın olup sembollerden oluşan resim yazısının da mubahlığı tartışma konusu olmamıştır. Haç gibi bâtıl inançları temsil eden sembollerin çizilmesi ve üzerinde bulunduğu eşyanın kullanılması ise haram sayılmıştır. Hz. Peygamber’in yere çizgiler çizerek sahâbeye bazı konuları anlattığı bilinmekte olup (Buhârî, “Rikâk”, 4) harita ve teknik resim türü çizimlerin mubahlığı hususunda herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Ebru, tezhip, çinçilik, oymacılık, halı dokumacılığı ve oyaldaki nakış ve süslemelerde olduğu gibi soyut resimlerin mubahlığı konusunda da ihtilâf bulunmamaktadır. Minyatür, karikatür ve çizgi filmleri oluşturan resimler genel anlamda resmin hükmüyle ilgili yukarıda geçen tartışmalar ışığında farklı biçimlerde değerlendirilmiştir.

Literatürde resim yaptırma, resimli eşyanın ticaretini yapma ve duvar resimleri yahut asılı resimler bulunan yerde namaz kılmanın hükmü üzerinde de durulmuştur. Yapılması veya kullanılması câiz görülen resimleri yaptırtmanın ve böyle resimler taşıyan eşyanın alınıp satılmasının câiz görüleceği açıktır. İnsan veya hayvan resmi yapmanın haram olduğu kanaatini taşıyan bazı âlimler, üzerinde bu tür resimler bulunan eşyanın satın alınmış olması durumunda halı, kilim veya minder gibi kullanılabileceğini belirtmiştir. Dört mezhebe göre resim ve heykel bulunan yerlerde namaz kılmak mekruh sayılmıştır. Bu konuda yukarıda geçen hadisler dışında gayri müslümlere benzeme yasağı (Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4) ve sahâbenin uygulaması delil gösterilmiştir. Hz. Ömer ve İbn

Abbas'ın, içinde sûret bulunması sebebiyle kiliseye girmeyi ve orada namaz kılmayı mekruh gördükleri nakledilir (Buhârî, "Şâ-lât", 54). Hanefî mezhebinde resmin üzerine secde yapılması veya namaz kılanın önünde resim bulunması resmin duvarlarda veya tavanda bulunmasına göre daha sakıncalı görülmüş, ancak dikkatli şekilde bakılmadıkça görülmeyen küçük resimlerin olduğu yerde namaz kılınması mekruh sayılmamıştır. Yine küçük olması ve yüceltme amacı taşımaması sebebiyle resimli yüzük takmak ve resimli para kullanmak câiz görülmüş, açıkta olmayıp cep vb. bir yerde taşınması sebebiyle üzerinde böyle para bulundurarak namaz kılmanın da câiz olacağı belirtilmiştir. Öte yandan İslâm âlimleri dindeki özel konumları sebebiyle peygamberlerin sûretinin yapılmasını câiz görmemiş, çağdaş âlimler bu hükmün tiyatroya ve film yoluyla temsil hakkında da geçerli olduğunu ifade etmiştir.

İslâm dinini kendinden önceki dinlere indirgeme eğiliminde olan bazı şarkiyatçı-lar, resim yasağının İslâm âleminde Yahudiliğin tesiriyle veya Hristiyanlığa tepki olarak ya da Bizanslılar'daki ikonoklazma hareketinin etkisiyle II. (VIII.) yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıktığını, İran fet-hinde sahâbîlerin İran hükümdarının sarayındaki resimlere dokunmaması, para basımında Emevî Hükümdarı Abdülmelik b. Mervân dönemine (685-705) kadar üzerinde resim bulunan paraların basılmış olması ve bazı Emevî saraylarında duvar resimlerinin yer alması gibi olgular karşısında resim yasağı hükmünün izah edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüş şöyle eleştirilmiştir: Aynı kaynaktan gelen ilâhî dinlerin hükümleri arasında benzerlik bulunması tabiidir. Ancak Bizanslılar'da görülen put kırıcılık hareketinin, İslâm dünyası karşısında gittikçe gerileyip toprak ve güç kaybeden hristiyanların müslüman-lardan etkilenecek dinlerinin esaslarına dönme ihtiyacını hissetmelerine bağlanması daha mâkul görünmektedir. Öte yandan Emevî hükümdarlarının birçok konuda di-nî hükümlere aykırı hareketlerde bulundukları, bu sebeple sahâbe döneminden itibaren İslâm âlimleri tarafından uyarıldıkları bilinmektedir; yaptıkları saray-larda bulunan resimlerin de İslâm âlimle-rince onaylandığını söylemek mümkün değildir. Resimli paraların kullanılmasına gelince o dönemde devlet tarafından basılan belirli bir paranın bulunmadığı, alışveriş-lerde bazan altın ve gümüş parçalarının para yerine sarfedildiği, bazan da gayri müslim devletlerin bastığı resimli parala-

rın kullanıldığı bilinmektedir. Ancak sahâ-benin yaptıkları binalarda, kurdukları şehrilerde ve ürettikleri ya da kullandıkları elbise, ev eşyası gibi çeşitli eşyalarda canlı resimlerine yer vermemeye dikkat ettikleri konuyla ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadur.

Modern dönemde ileri sürülen, putpe-restliğe yol açma illeti ortadan kalktığı için artık sûret yasağının söz konusu olmadığı yönündeki görüş şöyle eleştirilmiştir: Sû-ret yasağının illetinin putperestliğe yol açma tehlikesiyle sınırlı olmayıp Allah'ın yaratmasına benzeme ve onun yaratması ile boy ölçüşme gerekçesinin de bu hükümde etkili olduğu hadislerden anlaşılmaktadır. Ayrıca putperestliğin hâlâ yaygın olduğu günümüzde putperestliğe götüren yolların kapatılmasına ihtiyaç kalmadığını söylemek mümkün değildir. İnsanlığın entelektüel düzeyinin yükseldiği ve tevhidi korumaya ihtiyacının ortadan kalktığı, eski devirlerde insanların düşünce ve tahayyül güçlerinin yeterince gelişmemiş olması sebebiyle putlara tapındıkları ve bu yüzden resmin haram kıldığı şeklindeki yorum-lar aydınlanmacı ve pozitivist tarih anlayışının etkisiyle yapılmaktadır. Sanatlar doğdukları çevrenin dünya görüşünü ve hayat anlayışını yansıtır; diğer bir ifadeyle varlık tasavvuru, kültürel ve ahlâkî durum-la sanatlar arasında sıkı bir ilişki bulunur. Geçmişte Hz. İbrâhim'in dini ve Hristiyanlık gibi bazı ilâhî dinlerin yabancı kültürle-rin ve siyasî şartların tesiriyle değişikliğe uğradığı dönemlerde bu dinlerin önderle-rine ait resim ve heykeller dinî semboller halini alarak yaygınlaşmış, Kâbe'nin içi ve kiliseler put, resim ve heykellerle doldurulmuş, aslında tevhid inancına sahip olan bu dinlerin mensupları zamanla putpe-restliğin etkisi altına girmiştir. Heykel ve canlı resimlerinin yasaklanması öncelikle putperestliğe yol açabilecek bâtil inançla-rın önlenmesine yöneliktir. Bu bakımdan ressam veya heykeltıraşın niyeti ve tamamen estetik duygularla hareket etmesi çok önemli değildir; çünkü sanat eserinin içinde yer aldığı dünya görüşü ve medeniyet sanatçıdan bağımsız olarak onlara bir anlam ve fonksiyon yüklemekte, sanat biçimlerinin, içinde ortaya çıktıkları medeniyet ve kültürle yakından ilişkisi bulunmaktadır (Sorokin, s. 41). Nitekim antik Yunan'dan günümüze resim ve heykellerin dinî imaları olagelmış, Buda ve Hz. İsa ile ilgili resim ve heykeller ancak dinî bir bağlam içinde yorumlanabilmiştir. Heyke-lin Katolikler'de, resmin Ortodokslar'da di-nî anlamları bulunan semboller biçiminde

kullanılması, İsa heykelinin ve ikonlarının kiliselerde ve evlerde bulunuşu, bunların ibadetlerde, duada ve gündelik hayatta kullanımı, çeşitli ülkelerdeki festivallerin bu semboller etrafında yürütülmesi putpe-rest kültürün bir biçimde devam ettiğini göstermektedir. Sûret ve heykelleri madde ötesi güçleri temsil eden nesneler olarak görme, hatta bunlara insanın tapınma ihtiyacını karşılayacak bir kutsallık atfetme şeklindeki beşerî yanılmanın çok yoğun olduğu bir dönem ve toplulukta ortaya çıkan İslâmiyet Allah'tan başka hiçbir yaratıcının ve mutlak güç sahibinin bulunmadığı fikrini mesajının odak noktası yaptığı için insanları tevhid akidesinden uzaklaştıracak tehlikelere karşı temkinli davranmış, bu tavrın gereği olarak Hz. Peygamber belirtilen nesnelerin günlük yaşantıda yer tutmaması hususunda titizlik göstermiştir. Ancak İslâm tebliğinin ileri dönemlerinde nasıldaki tasvirle ilgili yasaklayıcı ve tehditkâr ifadelerde azalma görüldüğü gibi, müslümanların bu ilkel yanılığın iyice uzaklaşması ve bu yönüyle şirke bulaşma tehlikesinin azalmasına paralel olarak İslâm âlimlerinin de resim ve sûretler hususunda daha müsamahakâr davranmaya başladıkları görülmektedir. Heykel konusunda daha katı davranılması da bu anlayışın sonucudur. Dinde haram ve helâle konu olan şeyin nesneler (a'yân) değil eylemler (e'â'l) olduğu dikkate alındığında bu konuda yasaklananın resim ve sûretin bizzat kendisi olmayıp, bunların kişileri şirke götürmesi, kutsallık ve tapınma aracı yapılması olduğu açıktır. Buna göre anılan endişenin ve tehlikenin varlığı nisbetinde yasaklık hükmünün varlığını koruyacağı, bunun bulunmayıp daha çok bir ihtiyacın, estetik duygusunun ifadesi olduğu durumlarda bu tür faaliyetleri aslı hüküm olan mubah çerçevesinde değerlendirmenin uygun olacağı anlaşılmaktadır. Resim çizme ve heykel yapmanın Allah'ın yaratıcılığına özenme anlamı taşıması halinde bunun İslâm inancıyla bağdaşmayacağı, şekillendirme yeteneğine, keşif ve sanat gücüne sahip kimselerin bu gücü kendilerinden bilerek kibir ve gurura kapılmayıp bu kabiliyeti Allah'ın bir lutfu olarak görmeleri gerektiği, bu sanatın ahlâk dışı ve zararlı amaçlara araç yapılmasının dinen sakıncalı olduğu ise kuşkusuzdur (bk. Apaydın, IV, 1829-1831). Öte yandan ilk dönemden itibaren müslümanların çoğunlukla uydukları sûret yasağı İslâm medeniyetinde estetik duygunun ifadesi olarak ortaya çıkan çizim ve süsleme sanatını belli bir istikamete yönlendirme

gibi bir işlev de görmüştür. Bunun neticesinde güzelliği ifade etmek üzere müslüman sanatçılar başka bir bakışla tahayyül, çizim ve boyamanın farklı terkiplerini ortaya koymuş, bu anlayışı yansıtan hat, tezhip, ebru gibi sanat dalları ortaya çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "rsm", "şvr", "mşl", "hkl" md.-leri; *Tâcü'l-arûs*, "rsm", "şvr", "mşl", "hkl" md.-leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "şvr" md.; Bu-hârî, "Şalât", 48; Şâfiî, *el-Üm*, VI, 181-182; Ezrakî, *Aẖbâru Mekke* (Melhas), I, 165, 167, 168, 169; Tahâvî, *Şerhu Me'ânî'l-lâşâr* (nşr. M. Zührî en-Nec-câr), Beyrut 1399, IV, 282-287; Serahsî, *el-Meb-sû't*, I, 211; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muhammerü'l-veciz* (nşr. Abdüssellâm Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut 1413/1993, IV, 409; Ebû Bekir İbnü'l-Ara-bî, *Aẖkâmü'l-Kur'ân* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1972, IV, 8-12; Kâsânî, *Bedâ'i* v, 126-127; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, İstan-bul 1986, I, 64; Mutarrizî, *el-Muğrib fi tertibi'l-mu'rib* (nşr. Mahmûd Fâhûrî - Abdülhamîd Muh-târ), Halep 1399/1979, I, 486; II, 257-258; Kur-tubî, *el-Câmî*, XIV, 275; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XIV, 81-91; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), X, 386-395; Bedreddin el-Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Ka-hire 1392/1972, IX, 312; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 414-416; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 247-248; Şevkânî, *Neylül-evlâr*, Beyrut 1973, II, 151; VI, 359; İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr* (Kahire), I, 647-650; M. Reşid Rızâ, *Fetâvâ* (nşr. Selâ-haddin el-Müneccid - Yûsuf K. Hûrî), Beyrut 1391/1971, IV, 1392-1418; Abdullah b. Ali en-Necdî el-Kasîmî, *Müşkilâtü'l-eḥâdişî'n-nebeviyye ve be-yânihâ* (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut 1405/1985, s. 183-187; Muhammed el-Habeş, *Aẖkâmü't-taş-vir fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1987, s. 33-53, 75; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân* (trc. Muhammed Han Kayanî v.dğr.), İstanbul 1987, IV, 449-455; a.mlf., *Fetvâlar* (trc. Mahmud Osmanoğlu - A. Hamdi Chohan), İstanbul 1992, I, 199-202, 334-337, 379; II, 269; Yûsuf el-Kardâvî, *el-Ḥelâl ve'l-ḥarâm fi'l-İslâm*, Kahire 1988, s. 97-115; Ahmed Mustafa Ali el-Kudât, *eş-Şer'atü'l-İslâmiyye ve'l-fünûn: et-Taşvîr, el-müsikâ, el-ğınâ, et-temsil*, Beyrut 1408/1988, s. 81-89, 98-102; Muhammed İmâre, *el-İslâm ve'l-fünûn-ü'l-cemile*, Kahire 1411/1991, s. 118; Ahmet Yakutcan - Cuma Ömrür, *İslâm'da Resim, Heykel ve Müsikî*, İzmir 1991, s. 43-51; Osman Şekerci, *İslâm'da Resim ve Heykel*, İstan-bul 1996, s. 24-30; Pitirim A. Sorokin, *Bir Bu-nalım Çağında Toplum Felsefeleri* (trc. Mete Tun-çay), İstanbul 1997, s. 41; Mustafa Sabri Efendi, "Din-i İslâm'da Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâil-den Süret", *Beḡânülhak*, I, İstanbul 1324, s. 426-428, 492-495, 528-530, 570-573; "et-Taşvîr ve'ş-şu-ver", *ME*, XI/1 (1940), s. 163-165; Zaky M. Has-san, "The Attitude of Islam Towards Painting", *Mecelletü külliyyeti'l-âdâb*, VII, Kahire 1944, s. 1-15; Osman Keskioğlu, "İslâm'da Tasvir ve Min-yatürler", *AÜİFD*, IX (1961), s. 11-23; "Taşvîr", *Mu.F*, XII, 92-131; A. J. Wensinck - [T. Fahd], "Şü-ra", *EF* (İng.), IX, 889-892; M. Revvâs Kal'acı, "Şü-ret", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müeyyese*, Bey-rut 1421/2000, II, 1246-1251; Yunus Apaydin, "Süret", *İslâm'da İnanc, İbadet ve Günlük Ya-şayış Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, IV, 1825-1831.

TUNCAY BAŞOĞLU

RESİM

(رسم)

Osmanlı malî terminolojisinde
genel olarak

vergi anlamında kullanılan bir terim.

Sözlükte "alâmet, işaret, nişan, iz; sûret; vergi" anlamlarına gelen **resim** (*resm*) ke-limesi (çoğulu rûsûm / rûsûmât) Osman-lılar'da vergi dışında devlet törenlerini de (resm-i âlî [cuma selâmlığı], resm-i geçit, resm-i küşâd [açılış töreni] vb.) ifade eder-di. Modern kamu maliyesinde devletin ver-diği hizmetlere karşılık aldığı vergilere re-sim denir. Ancak klasik fıkıhta bu anla-mıyla kullanılmaz. Osmanlılar'da resim, gerek merkezin doğrudan tahsil ettiği ge-rekse timara ayrılmış edilmiş yerlerden alınan vergi ve tazminatların genel adıdır. Toplanması belli kurallara bağlı olduğu için "kanun", bir yükümlülük belirttiği için "tekliif", geleneksel olduğu için "âdet" gibi kavramlar da resim yerine kullanılmıştır. Âdet kelimesi Osmanlı öncesi uygulamala-rı (âdet-i Kayıtbay gibi), kökleşmiş yerel vergileri (âdet-i harman) ve gelenekselleş-miş diğer bazı vergi cinslerini (âdet-i ağ-nâm) gösterir. Osmanlı vergi ve resim sis-temi, fethedilen yerlerin uygulamalarının yumuşatılarak devam ettirilmesiyle çeşit-lendiği için mahallî adlandırmalar malî ter-minolojiye girmiştir. Bu vergilerin bir kıs-mı mukâtaa, bir kısmı timar sistemi içe-risinde düzenli devlet vergileri haline dö-nüşmüştür.

Devletin doğrudan topladığı resimler merkez maliyesini yansıtan bütçelerde gö-rünür. Osmanlı bütçelerinde dört gelir türü vardır: Mukâtaa, cizye, avârız ve ağnâm. Son üçü tamamen vergi hâsılatından, mu-kâtaa gelirlerinin çoğu vergi ve resimler-den oluşur (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 514). Mukâtaa birimlerinin bazı vergi-leri adlarını belirtmeden ihtiva etmiş ol-masına rağmen bütçeler irili ufaklı bir kı-sım resimleri tesbite imkân verir. Bunla-rın çoğu toplu olarak bölge adları taşır. Bir kısmı da gümrük, damga, ipek kapanı (mîzân-ı harîr), tütün, kahve, zeytinyağı, sa-bun resmi vb. resimlerle ilgilidir. Ticarî ver-giler genellikle mukâtaa sistemi içerisin-dedir. Pazarlara getirilen mallardan alınan bâc ve damga resimleriyle kapan (kantar veya mîzan) resimleri denen un, bal, yağ gibi malların toptan ticaretinden alınan resimler böyledir. Yine kervan ticaretin-den belli noktalarda "bâc-ı ubûr" denen iç gümrük vergisi alınır. İthal veya ihraç edi-len mallar tüccarın müslüman, zimmî ya

da harbî oluşuna göre farklılaşan dış güm-rük vergisine tâbidir. Bu vergilerden bir kısmı, bâc ve damga gibi sonradan uygu-lamaya girdiği için bid'at diye tanımlan-mışsa da neticede hazinenin sürekli gelir-leri arasında yer almıştır. Bir gelir kaynağı mukâtaa haline getirildiğinde berat res-mi, mukâtaa gibi avârız ve cizye toplama yetkisi verildiğinde kalemiye resmi ödenir-di. Kalemiye resmi sonraları mukâtaa ve mâlikâne sahiplerinden alınan önemli bir vergi haline dönüştü. Mukâtaa işlemlerin-den hazineye kalemiye resmiyle müzaye-de masrafları için dellâliye resmi ödenirdi. 1734 yılından itibaren mâlikâne şeklinde aldığı mukâtaasını devreden kişiler, mer-kezî hazineye ödedikleri mâlikâne muac-celelerinin (peşin) % 10'u oranında kasr-ı yed resmi ödemeye başladılar.

Padişah değişikliklerinde kapıkullarına ödenen ve bir yıllık ulûfe tutarı olan cülûs bahşişlerinin finansmanı için devlet görev-lilerinin beratları yenilenir ve bundan be-rat resmi yahut cülûs resmi alınır. Cü-lûs resmi, XVIII. yüzyılın başlarından itiba-ren mâlikâne muaccelelerinin % 25'i ora-nında mâlikâne tasarruf edenlerden de alınmaya başlanmıştır. Mukâtaa gelirleri-nin ağnâm gelirleri hariç bütçe içerisinde-deki oranı % 24-37 arasında değişmiştir.

Küçük ve büyükbaş hayvanlardan alınan vergileri ifade eden ağnâm gelirleri de mukâtaa şeklinde olmakla birlikte çok de-fa bütçelerde ayrı olarak gösterilmiştir. Bunlar ağnâm-ı celebkeşan ve âdet-i ağ-nâm türlerine ayrılırdı. Celebkeşan İstan-bul'a koyun getirmekle görevli olan kim-selerdi. Bunların koyunlarından alınan ver-gilerle reâyânın elinde bulunan koyunlar-dan alınan âdet-i ağnâm gelirlerinin top-lam bütçe gelirlerine oranı % 1-2,5 gibi önemsiz bir rakamdır.

Cizye Osmanlı Devleti'nin ikinci önemli gelir kaynağıdır. Bu vergi, zimmî statü-sündeki müslüman olmayan faal erkek nü-fustan alınan kişi vergisiyle tâbî devletler-den (Eflak-Boğdan ve Erdel voyvodalığı, Dubrovnik) alınan ve bedel-i cizye denen maktû cizyeden oluşurdu. Mısır, Bağdat, Basra gibi eyaletlerin maktû cizyeleri de irsâliye denilen yıllık vergileri içinde yer alırdı. Cizye gelirlerinin toplam bütçe ge-lirleri içindeki payı % 23-48 arasındadır ve 1691 reformundan sonra büyük artış gös-termiştir.

Üçüncü önemli gelir kaynağı avârız de-nen olağan dışı vergilerdir. Bunlar başlan-gıçta savaş harcamalarını finanse etmek için konmuş, XVII. yüzyılın sonlarından iti-